

Öz

Çeşitli dönem ve dallara ayrılan tarih yazıcılığının temel prensibi bilgiyi aktarmaktır. Yazının bulunmasıyla, insanoğlu erken dönemlerinden itibaren yaşadığı olayları kâğıda aktarmıştır. Padişahlar ya da yöneticiler tarafından görevlendirilen kişiler dünyanın, ulusların veya ülkelerin mühim olaylarını, yaşadığı savaşları ve yaptığı antlaşmaları kısacası tarihini kaydetmişlerdir.

Bu çalışmada, öncelikle bütün tarih uzmanları için İran tarih yazıcılığının başlangıcı olan Moğollar dönemi VII./XIII. yy. tarih yazıcılığına dair özet bir bilgi sunularak, bu dönemin önemli tarih kitapları ve bu kitapların sahip olduğu üslup ve içeriğe dair bilgiler verilmiştir. Sonrasında ise, Timurular Dönemi (IX-X/XV-XVI yy.) tarih yazıcılığı ve bu dönem için ana tarih kitapları sayılan; Nizâmuddîn-i Şâmî'nin Zafernâme, Hâce Tâceddin-i Selmânî'nin Şemsü'l-Hüsn, Hâfız-i Ebru'nun Mecma'u'l-Tevârih, Mu'înuddîn Natanzî'nin Muntahabu't-Tevârih, Şerefuddîn Alî-yi Yazdî'nin Zafernâme, Abdurrazzâk-i Semerkandî'nin Matla'u's-sa'deyn ve Mecma'u'l- Bahreyn, Mîrhând'ın Ravzatu's-Safâ ve Hândmîr'in Habîbû's-siyer hakkında ayrıntılı bir inceleme yapılarak, bu eserlerin içerik ve üsluplarına değinilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İran, İran Tarih Yazıcılığı, Tarih Kitapları, Timurular

IX-X/XV-XVI Century Persian Historiography

Abstract

The basic principle of the historiography, which is divided into various periods and branches, is to convey the knowledge. With the article, mankind has already reported events that have occurred since early times. The people appointed by the king or the administrators recorded the history of the world, the nations or the countries, the history of the wars and the treaties which they lived. In this study, first of all, the beginning of the Iranian historiography, the period of the Mongols VII./XIII. centuries summarized information on historiography was presented and important history books of this period, and the style and content of these books was provided. After that, the Timurid Period (IX-X / XV-XVI centuries) historiography and the main history books for this period such as Nezam al-Din Shami's book Zafar-nama, Taj-al-Din Salmani's book Sams al-Hosn Hafez-e Abru's book Majma al-Tawarik, Mo'in-al-Din Natanzî's book Montakab al-Tawarik, Saraf-al-Din Ali Yazdi's book Zafar-nama, Abdurrazzaq-e Samarqandi's book Matla al-Sa'daynwa Maj-Ma al-Bahrayn, Mirkand's book Rawzat al-Safa and Kandamir's book Habib al-Siar were deeply studied.

Keywords: Iran, Persian Historiography, History Books, Timurids

* Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, u.gedik1@gmail.com
Makale Gönderim Tarihi: 13.11.2017
Makale Kabul Tarihi : 22.11.2017

Giriş

İran tarih yazıcılığı serüveninde İslam öncesi döneme ait herhangi bir kaynak bulunmamakla birlikte bu serüvenin gerçek anlamıyla kendini buluşunu ünlü tarihçiler Moğollar döneminin başlangıcı olarak göstermektedirler. Bu konuda meşhur doğu bilimci Bertold Spuler şöyle belirtmektedir: “Bütün tarih uzmanları için, Moğollar döneminden (VII./XIII. yy.) önce İran tarihinin başlangıcından Moğollar dönemine kadar olan dönemi kapsayan bir eserin var olmayışı gizlenemez bir gerçektir. İslam sonrası İran tarihinin ilk yüzyıllarındaki tarihi eserler, yaklaşık 642hş./1255 yılları arasındaki dönem, daha çok yabancı dillerdeki kaynaklara, özellikle Arapça kaynaklara dayanır. Eleştirel bir bakışla eğer bu gerçek üzerinde duracak olursak, birkaç neden konu edilebilir. İlk olarak, öyle görünmektedir ki İslam öncesinde İranlılar için tarih yazıcılığı o kadar da önem arz etmemektedir. İslam öncesi döneme ait herhangi bir tarihî kitap elimizde mevcut değildir. Bîsutûn ve İran’ın diğer yerlerindeki kitabeler, İran’ın çeşitli padişahlarının yaptıkları hakkında genel bir kanı oluşturmanın ötesine gidememiştir. Daha sonraki devirlerde ise, özellikle İran’da İslam öncesi dönemin son hânedânı Sâsânîler (III./VII. yy.)’in son dönemlerinde yazılmış efsaneler ile karışık, tarihî kaynak olarak nitelenemeyecek eserler göze çarpmaktadır. Bu yüzden İran’da İslamiyet’ten önce tarih yazıcılığının olmadığı neticesine ulaşabiliriz. Bu bağlamda da Arapların İran’ı istilaları zamanında da herhangi bir şekilde İran tarih yazıcılığının var olmadığı da akla gelmektedir.”¹

İslamiyet’ten sonra ise Moğollar dönemine kadar İran tarih kaynakları daha çok Arapça olarak yazılmıştır. Bu dönem İran tarihinin özellikle de halifeler dönemindeki gelişmeleri içeren Arapça kaynakları oldukça fazladır. Söz konusu kaynakların önemli bir bölümü bugün olmasa dahi içerikleri konuları tarih olan diğer eserlerde aktarılmaktadır.²

IV./X. yy. İran tarih yazıcılığının ilk eseri *Târîh-i Belami* olarak da bilinen *Tercume-i Târîh-i Taberî’dir*.³ Bu eserle başlayan İran tarih yazıcılığı gün geçtikçe artış gösterir. V./XI. yüzyılından itibaren önemli tarih kitapları yazılmaya başlar. Zamanımıza ulaşmış olan bu eserlerin en önemlileri Ebû Saîd Abdülmelik b. Dahhak-i Gerdîzî’nin (ö.453/1061) eseri *Zeynu’l-Ahbâr* ve Ebû’l-Fazl Muhammed b. el-Hasan el-Beyhakî’nin (ö.470/1077) eseri *Târîh-i Beyhakî’dir*. Bu dönemde yazılmış diğer önemli tarihî kaynaklar Nizâmû’l-Mülk’ün (ö.485/1092) *Siyasetnâme* adlı eseri ve *Târîh-i Sistân’dır*.⁴ Özellikle

bu yüzyılın ilk dönemlerinde Arapça kelimelere çok fazla yer vermeyen, edebî sanatlardan uzak eserler verilir.

İran tarih yazıcılığında Farsça tarih kitaplarının hem içerik hem de üslûp bakımından Arapça kitaplardan kopup kendi yolunu çizmesi en erken VI/XII. yy sonları ile VII/XIII. yy. başlarında başlar ve VIII/XIV. yy sonlarına kadar gelişimini sürdürür. 616hş./1220 yılında Moğol saldırısı ve daha sonrasında yaklaşık 654hş./1256 yılı dolaylarında Farsça tarih yazıcılığı müthiş bir değişim gösterir. Moğol ve İlhanlı egemenliği dönemine rastlayan bu yüzyıllar Fars tarih yazıcılığının altın çağı olur.⁵ M. Fuad Köprülü bu konuda: “*İran’da Moğolların hâkimiyeti tarih ve edebiyatın gelişmesine sebep olmuş ve umumiyetle İslam medeniyetinin vücuda getirdiği tarih eserleri arasında bir bakıma en kıymetlileri bu dönemde vücuda gelmiştir*” derken; E.G. Browne da Hamdullâh-i Kâzvinî’nin Târîh-i Guzîdesi’ni neşrederken yazdığı önsözde aynı sözleri vurgulayarak şöyle demiştir: “*VIII. yüzyıldaki Moğol saldırıları herkesin bildiği gibi, İslam milletlerine, medeniyetlerine, ilim ve edebiyatına vurulmuş en şiddetli darbe idi... Fars ya da Arap ilim ve edebiyatına az ya da çok aşına olan herkes, elbette Bağdat’ın fethinden ya da Arap Hilafetinin çöküşünden önce yazılmış telif eserler ile bundan sonra ortaya çıkan kitaplar arasındaki rütbe farkının ne derece olduğunu kavramıştır. Hiçbir yüzyılda bu derece olgunluğa, gerçeğe ve ayıklamaya ulaşmamış, bunca Farsça tarih kitabının ortaya çıktığı başka bir döneme rastlamıyoruz.*”⁶

Bazı tarih araştırmacıları Farsça tarih kitaplarının bu dönemde hızlı ve yoğun bir şekilde çoğalmasını Moğol hükümdarlarının adlarını ölümsüzleştirmeye ve kendilerinden sonra gelen halefleri tarafından anılmaya olan ilgilerine bağlar. Diğer yandan bu dönemde önemli ve büyük tarih olaylarının meydana gelmesi, tarih yazıcılığının gelişmesi ve tarihçilerin olayları kaydetmeye teşvik edilmesine neden olur. Ancak bu sebepler dışında bu gelişimin en büyük nedeni, İranlı hanedanların bilim dostu olmaları ve kendi tarihlerini yazmaları için yazarları desteklemeleri ve himaye etmeleri olur.

Moğollar dönemi tarih yazıcılığında üslûp önceki dönemleri yansıtırsa da kendine özgü bir takım yenilikler de getirir. Hiçbir şeyi sorgulamadan olduğu gibi aktaran nakilci tarihçi tipi az da olsa değişir, olayların sebep ve sonuç ilişkileri üzerinde durulur ve bugünkü anlamda olmasa bile eleştiri kavramı tarihî metinlere girer.

Bu dönem tarihî metinlerde Arapçanın boyunduruğundan kurtulan Farsçanın edebî bir dil olarak güçlülük kazanması tarihî metinlerde de gözlenir. Bu dönemde yine dile Türkçe ve Moğolca birçok unsur girer. Bununla birlikte bu dönemde yazışma usulünün yaygınlaşması ile cümleler uzadıkça uzar, lakaplar, unvanlar ve özel kişiler için söylenen söz kalabalıkları artar. Cümleler sonu gelmek bilmeyen sıfat tamlamalarına, Arapça ayet ve hadis alıntıları ile dolar, hatta zaman zaman söylenenler anlaşılabilir hale gelir. Bu dönem yazarları daha çok eserlerini kendi yetenek ve sanatlarını göstermek için yazar. Arapçanın etkisinden kurtulan Farsça bu kez Arapçada dahi çok az kullanılan kelimelerin istilasına uğrar. Tarih kitapları da yazarların bu amaç doğrultusunda edebî bilgilerini göstermeleri için en uygun zemin haline gelir.

Moğollar dönemi tarih yazıcılığı adına verilmiş en önemli eserleri şöyle sıralayabiliriz: Alâud'dîn Atâ Melik-i Cuveynî (ö.681hş./1282) *Târîh-i Cihânguşâ*, Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî (ö.718hş./1318) *Câmi'u't-Tevârih*, Vassâfu'l-Hazre (ö.719hş./1319) *Târîh-i Vassâf*, Hamdullâh-i Mustevfî (ö.750hş./1349) *Târîh-i Guzîde*, Şebânkâre-i (ö.738hş./1337) *Mecma'u'l-Ensâb*.

IX-X/XV-XVI Yy. Tarih Yazıcılığı

IX./XV. yy. Timurlar döneminde tarih ve tarih yazıcılığına verilen önem daha da artar ve bu dönem tarih yazıcılığının tomurcuklanma dönemi olur. Bunun gerçekleşmesinin en önemli nedeni, o dönem hükümdarı Timur olur. Sultan Ebu S'âid Bahâdır Han'ın 736hş./1335 yılında ölümünden sonra Maverâü'n-nehr'de 771hş./1369 yılında Timur'un güç kazanmasına kadar geçen dönem zarfında tarih yazıcılığında herhangi bir değişim söz konusu olmaz. Ancak giderek güç kazanan Timur'un hükümdarlığı döneminde İran'ın doğusunda yeni bir tarih yazıcılığı geleneği ortaya çıkar ve bu yeni gelenek İran'ın batı ve merkezi bölgelerindeki tarih yazarlarını 834hş./1430 yılına kadar etkisi altında bırakır.⁷ Timur her şeyden önce bir savaşçı olmakla birlikte, kültür konularından zevk alan bir hükümdar olur. Timur, Arapça şiirler ve ağdalı bir dille yazılmış eserlerin inceliklerini anlayamadığından, kendi adına kaleme alınan eserlerde sade ve anlaşılması kolay bir hikâye tarzını arzu eder. Ayrıca bütün hükümdarlarda bulunan, başarı ve fetihlerinin kaleme alınarak, şahsının ebedîleşmesi arzusundan o da yoksun değildir. Bu arzusu neticesinde, seferler sırasında vazifeleri önemli olayları kayda geçirmek olan İran ve Uygur asıllı birkaç bilgin ve edip kimselerin tuttukları günlüklere dayanarak tarih ile ilgili eserleri meydana getirmek üzere bazı kimseleri görevlendirir.⁸ Bu dönem ünlü tarihçilerinden Mevlânâ Nizâmuddîn-i Şâmî, eseri *Zafernâme*'nin önsözünde bu noktaya değinerek şöyle söyler: “*Timur beni 804hş./1401 yılında huzuruna çağırdı ve gerektiği gibi tanzim ve tertibi yapılmamış olan tarihini anılan yıla kadar yazmamı emretti.*”⁹

Bu türde yazılmış birçok çalışma çeşitli yerlerde zikredilir, ancak hiçbiri elimize ulaşmaz. Bu eserlerden birini eserini Türkçe olarak kaleme alan Semerkantlı bir âlim Safiyuddin-i Huttelânî yazar. Muhtemelen Farsça yazılmış olan ve hikâyesi hemen hemen Timur'un hayatının sonuna kadar devam etmiş olan *Cûş u Hurûş* adlı bir diğerinin yazarı 806hş./1404 yılında Timur'un Anadolu'dan dönüp Gürcistan'da cihad ile meşgul olduğu sırada, Tiflis'te köprüden Kür ırmağına düşüp boğulan Şeyh Mahmûd Zengî-i Acem'dir. Üçüncü eser ise sadece adını bildiğimiz *Târih Hânî'dir*.¹⁰

Bu dönem tarih yazıcılığının ilk örnekleri arasında Timur'un Hint seferlerinde kaleme alınmış olan rûznâmeler göze çarpar. Bunlardan biri bu sefere bizzat katılmış olan ve kitabını şehzade Emîr Emîrânşah'a ithaf eden Nâsirüddin Ömer'in eseridir. Bu eser hakkında da fazla bir bilgiye sahip

değiliz. Ancak eser Gîyâseddin Ali Yezdî'nin Timur'un 1398/1399 yılları kışındaki Hindistan seferini anlattığı *Rûznâme-i Gazavât-i Hindistân* adlı eserininin konusunu oluşturur.¹¹

Gîyâseddin Ali Yezdî'nin eseri dışında bu dönem tarih yazıcılığının en önemli kaynak eseri Mevlânâ Nizâmuddîn-i Şâmî'nin *Zafernâme* adlı eseridir. VIII./XIV. yüzyılın son dönemleri ile IX./XV. yüzyılın ilk dönemlerinde yaşamış Şenb-i Gâzânî olarak da bilinen ünlü tarihçi ve yazar Nizâmuddîn-i Şâmî'nin doğum yeri ve tarihi hakkında fazla bilgiye sahip değiliz. Eserinin ön sözünde de ifade ettiği üzere 804hş./1401 yılında ünlü eserini yazma emrini bizzat Timur'dan alır. Timur muhtemelen 1401 Ocak ayından 1402 Mart ayına kadar Erran Karabağ'ında ikameti sırasında Nizâmuddîn-i Şâmî'yi yanına çağırır ve süslü bir dil ile değil de, sade ve herkesin anlayacağı bir üslûp ile fetihlerinin tarihini yazmasını ister. Bu dönemde Farsça zarif üslupta yetenekli bir yazar olarak tanınmış olan Nizâmuddîn-i Şâmî, bu görevi üstlenir ve sade ve anlaşılabilir bir dille Timur ve Timurlular döneminde gelişen olayları belli ölçülerde ayrıntıları ile kaleme alır.¹²

Timur'un Anadolu seferinden sonra Semerkand'a dönmeye hazırlandığı sırada (806hş./1404) Nizâmuddîn-i Şâmî eserini Timur'a takdim eder. *Zafernâme* adı bu esere muhtemelen takdim esnasında Timur tarafından verilir.¹³ Felix Tauer, İstanbul ve Londra el yazmalarına dayanarak eserin tenkitli neşrini 1934 ve 1956'da iki cilt halinde Prag'da neşreder. Tauer'in neşrinin bir cildine dayanan Türkçe tercümesini Necati Lugal 1949'da Ankara'da neşreder.¹⁴

Timur'un ardından gelen halefi oğlu Şâhruh da uzun saltanatı boyunca ilim, tarih ve edebiyatın gelişmesi için çaba harcar. Bizzat Şâhruh da babasının saltanatının son devri ile kendi saltanatını anlatan eserler elde etmeye çalışır. Bu doğrultuda da dönemin iki bilgin kişisini görevlendirir. Bunların ilki Hâce Tâceddin-i Selmânî idi. Tâceddin-i Selmânî 1397 yılından beri Timur'un maiyetinde bulunur ve daha sonraki yıllarda Şâhruh'un maiyetine geçer. Hayatı ile ilgili fazla bilgiye sahip olmadığımız yazarın, *Şemsü'l-Hüsn* adını taşıyan bir kitabı bulunmaktadır. Eserin hikâyesi 1404 yılı Eylül ayından başlayarak, 1409 Mart ayına kadar devam eder. Eserin, ikisi İstanbul'da ve biri Londra'da bulunan yalnız üç el yazması mevcuttur. Bu kitabın Farsça metnini Hans Roemer, geniş bir şekilde açıklamalar ve Almanca tercümesi ile neşreder. Eser İsmail Aka tarafından *Tarihnâme* adı ile 1988 yılında Türkçeye tercüme edilir.¹⁵

Şâhruh döneminin ikinci önemli tarihçisi de, tarih eserleri geride kalmış olan Hâfız-i Ebrû olarak da bilinen Mevlânâ Şihâbuddîn Abdullah Bihdâdî'nî'dir. Önceleri Timur'un maiyetinde olan Hâfız-i Ebrû, onun ölümünden sonra 25 Haziran 1430 da vefat edinceye kadar oğlu Şâhruh'un tarihçisi olur. Hâfız-i Ebrû Herat ya da Horasan Haf'da dünyaya gelmesine rağmen, eğitimini İran'ın batısında Hemedan'da tamamlar.¹⁶ Hâfız-i Ebrû 814hş./1411 yılında Şâhruh'un emri ile Nizâmuddîn-i Şâmî'nin *Zafernâme* adlı eserine bir zeyil yazar ve 807hş./1404 yılına kadar Timur'un son yıllarındaki gelişmelerine yer verir. Bu zeyil Felix Tauer tarafından 1932 yılında İstanbul nüshası esas alınarak Prag'da yayımlanır.

Hâfız-i Ebrû, daha sonra Şâhruh'un saltanatının ilk dokuz yılının (1405-1413) bir tarihini yazmıştır. Bu eser Indian Office'deki bir yazmada muhafaza edilmektedir. 817hş./1414 yılında Şâhruh'un emri ile *Mesâlik u'l-Memâlik ve Suvar u'l -Ekâlîm* adlı Arapça bir eserin genişletilerek meydana getirilmiş bir Farsça şeklini hazırlamıştır.¹⁷ Bu eserin çeşitli kütüphanelerde yazmaları mevcuttur.

Bu üç eser dışında, *Zeyl-i Câmi'u't-Tevârîh-i Raşîdî* adlı Nuruosmaniye kütüphanesinde (nr. 3271) bir tek yazma halinde bize kadar gelen küçük bir eser de Hâfız-i Ebrû'ya nispet edilir.

Hâfız-i Ebrû 820hş./1417 yılında Şâhruh'un emri ile bir tarih mecmuası yazmakla görevlendirilir. Bu görev sonucu Hâfız-i Ebrû bölümleri şu şekilde olan mecmuayı oluşturur. 1) Giriş, eserin meydana gelmesi hakkında bir kaydı ve tarih ve tarihçilik hakkındaki bir risaleyi kapsar. 2) Târîh-i Taberî'nin Bel'amî tercümesi. 3) Hâfız-i Ebrû tarafından Târîh-i Tâberî'ye yazılan zeyil. 4) Câmi'u't-Tevârîh-i Reşîdî. 5) Hâfız-i Ebrû'nun Kertler tarihi. 6) Togaytimur, Emîrvelî, Serbedarlar ve Emir Argunşah hakkında Hâfız-i Ebrû tarafından yazılmış olan dört kısa risale. 7) 1306-1399 yılları vakalarını anlatan ve Hâfız-i Ebrû tarafından yazılmış olan Câmi'u't-Tevârîh zeyli. 8) Hâfız-i Ebrû'nun Muzafferîler tarihi. 9) Nizâmuddîn-i Şâmî'nin *Zafernâme*'si. 10) Nizâmuddîn-i Şâmî'nin *Zeyl-i Zafernâme*'si. 11) 819hş./1416 yılına kadar Şâhruh tarihi.¹⁸

Mecmuanın sadece iki tam el yazma nüshası mevcuttur. Bağdat Köşkü Kütüphanesi (nr. 282) ve Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi (nr. 919).

Mecmuanın az ya da çok büyük bazı kısımları da İstanbul, Paris ve Viyana' da bulunmaktadır.

Hâfız-i Ebrû'nun tarih sahasındaki ikinci büyük eseri *Mecma'u't-Tevârih* adındaki dört bölümden oluşan genel tarih kitabıdır. Eserin birinci bölümünde yaratılıştan Hz. Muhammed'in ilk dönemlerine kadar peygamberler tarihi ve eski İran efsaneleri yer alır. İkinci bölümde, Hz. Peygamber, halifeler, Emeviler tarihi, Hülâgü tarafından yıkılmalarına kadar Abbasi tarihi yer alır. Üçüncü bölümde, Selçuklular ve Moğollar devrine kadar İran tarihi ele alınır. Dördüncü bölüm Şâhruh'un oğlu Baysungur'a ithaf edilmesi sebebi ile *Zubdet'u't-Tevârih-i Baysungurî* adıyla da bilinmektedir. Bu bölüm iki kısımdan oluşmuştur. Birinci kısım 1336 yılından Timur'un 1405 yılında ölümüne kadar İran ve Türkistan tarihini, ikinci kısım 1427 yılına kadar Şâhruh dönemini anlatır. Eserin dördüncü bölümünün dört yazması bulunmaktadır; İstanbul'da Fatih ve Topkapı sarayında ve Tahran'da Kitâbhâne-i Malik'de iki nüsha. Bu yazmaların üçü de Şâhruh zamanında yazılır.

Şâhruh'un saltanatı döneminde yaşamış ve özellikle Timur devri tarihî kaynakları arasında önemli yer tutan bir diğer eser, Mu'înuddîn-i Natanzî'nin yazdığı *Muntahabu't-Tevârih* adlı eserdir. Mu'înuddîn-i Natanzî'nin hayatı ile ilgili olarak bilinen şeyler onu Irâk-i Acemi şii bir kişi olarak tasvir eder.¹⁹ Mu'înuddîn-i Natanzî 817hş./1414 yılına kadar Şiraz'da Timur'un torunu Ömer Şeyh Bahadır'un oğlu Fars valisi İskender b. Ömer Şeyh'in sarayında yaşar. Natanzî bu şehzâde için 816hş./1413 yılında *İskender-i Gomnâm* ya da *Anonim İskender* olarak bilinen genel bir tarih kitabı yazmıştır. İskender 1413 yılında Şâhruh'a karşı isyan eder ve 1414 yılında mağlubiyete uğrar. Bunun üzerine İskender'in maiyetinde olan Natanzî, Şâhruh'un maiyetine geçer. Natanzî, Şâhruh'un maiyetine geçtikten sonra daha önce İskender için yazmış olduğu *Muntahabu't-Tevârih* adlı eserinde çeşitli değişiklikler yaparak bu ikinci yazmasını Şâhrûh'a takdim eder 817 hş./ 1414.²⁰ Eser, Hz. Âdem ile başlayarak İran'ın çeşitli dönemlerine ait tarihi gelişmeleri ve özellikle Timur döneminin sonlarına rastlayan yazarın yaşadığı devirlerle ilgili tarihi olayları ele alır. Eser, Fransız doğu bilimci J. Oben tarafından 1336hş. yılında Tahran'da yayımlanır.

Timur dönemi en seçkin ve meşhur tarih yazıcıları arasında, üslûbunun zarafeti ile tanınmış olan bir diğer isim Mevlânâ Şerefuddîn Alî Yezdî'dir. Şerefuddîn Alî-i Yezdî 790hş./1389 yılında Yezd ya da Yezd'in yaklaşık otuz

kilometre kuzey batısındaki Teft şehrinde dünyaya gelir. Şerefuddîn Alî-i Yezdî yaşamının ilk yıllarını Yezd'de geçirir ve IX./XV. yy başlarında şiir ve şairliği ile büyük üne kavuşur. Şâhruh'un ikinci oğlu Fars valisi şehzade İbrahim Sultan, Şerefuddîn Alî-i Yezdî'yi 822hş./1419 yılında Şiraz'a çağırır ve yazılı ve sözlü nakillere dayanarak, Timur tarihine ait topladığı pek çok malzemeyi ve çalışmalarının sonuçlarını, bunlara güzel bir şekil versin diye Şerefuddîn Alî-i Yezdî'ye teslim eder. Şerefuddîn Alî-i Yezdî İbrahim Sultan'ın emri ile yazmaya başladığı eserini 828hş./1424 yılında Şiraz'da tamamlar. Şerefuddîn Alî-i Yezdî Tarih-i Cihânguşa'yı taklitle ona *Tarih-i Cihângîr* adını verir.²¹ Şerefuddîn Alî-i Yezdî'nin bu eseri bir giriş ve iki bölümden meydana gelen dört fasıldan oluşur. İlk bölüm Timur, ikincisi Şâhruh hakkında olan eser, hatime ile son bulur. Ancak eserin Tarih-i Cihângîr ismi sadece mukaddimede zikredilir ve eser *Zafernâme* adı ile şöhrete kavuşur.²² Şerefuddîn Alî-i Yezdî eserini oluştururken temel olarak Nizâmuddîn-i Şâmî'nin *Zafernâme*'sinden yararlanır. Şerefuddîn Alî-yi Yezdî eserine hamisinin derlemiş olduğu malzemedan alınmış birçok ayrıntı ekler. Şerefuddîn Alî-yi Yezdî'nin eseri Şâmî'nin eserini gözden düşürür. Bunun en önemli nedeni Şâmî'nin Timur'un ısrarı üzerine, eserini kendi beğeni ve sanat anlayışı doğrultusunda yazmamış olmasıdır. Bu sebeple Şerefuddîn Alî-i Yezdî'nin *Zafernâme*'si daha çok tanınır, sürekli yeniden istinsah edilir ve hatta muhteşem minyatürler ile süslü birçok minyatürleri günümüze kadar ulaşır.

Eserinde Şerefuddîn Alî-yi Yezdî, Timur'un soyu, doğumundan ölümüne kadar hayatı, fetihleri, ölümünden sonra Semerkant'ta yerine geçen Sultan Halîl ve onun devletinin yok olmasının sebepleri, Türkler, Moğollar, Cengizhan'ın ve çocuklarının hayatı, Çağatay Hanlıkları gibi konulara yer verir. Şerefuddîn Alî-i Yezdî eserine Allah'a ve peygamberlere şükür ve övgüden sonra, Timur'un fetihleri için söylediği seksen beyit ile başlar ve beyit söyleme işini eserin sonuna kadar tekrar eder.

Zafernâme'nin Şâhruh ve Mirzâ İbrâhim dönemlerine ait olayları içeren ikinci bölümü ortadan kaybolur. Ancak Abdurrazzâk-i Semerkandî, *Matla'u's-sa'deyn* adlı eserinin II. cildinde bu bölümden yararlandığından, bu cildin önemli bilgileri bu sayede korunur. Birbirini tamamlayan bu iki eser Timurlular döneminin, Timur'un doğumundan 875hş./1470'e kadar devam eden olayları içeren resmî tarih eserleri olarak kabul edilir.²³

Eserin orijinal metnini 1887'de Muhammed Allahdâd'ın Kalkuta'da iki cilt halinde yayımladığı *Zafernâme*'yi; 1722 yılında Petis De Lacrois Fransızcaya, J. Darby İngilizceye, Hâfız-i 'Acemî olarak da bilinen Hâfız Muhammed b. Ahmed Türkçeye tercüme eder. 1366hş. yılında Muhammed-i Abbâsî eseri iki cilt halinde Tahran'da yayımlar.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Timurlular dönemi tarih yazıcılığında, bu dönem için birinci derece ana kaynak sayılan bir diğer eser de Mevlânâ Kemâluddîn Abdurrezzâk-i Semerkandî'nin *Matla'u's-sa'deyn ve Mecma'u'l-Bahreyn* adlı eseridir. Abdurrezzâk-i Semerkandî'nin babası Celâleddîn İshâk yıllarca Şâhruh'un ordusu ile savaflara katılır ve dini bilgiler konusunda Şâhruh'a hizmet eder. Abdurrezzâk-i Semerkandî'nin babası dönemin ünlü âlimlerinden hadis ve Kur'an dersleri alır ve gittiği bu dini meclislere kendi oğullarını da hazır bulundurur. Abdurrezzâk-i Semerkandî 816hş. senesinin Şaban ayının on ikisinde (7 Kasım 1413) Herat'ta dünyaya gelir. İlk edebî ve dinî eğitimini babasının yanında alan Abdurrezzâk-i Semerkandî, tahsili sırasında 'Azududdîn-i İcî'nin nahve dair eserine bir şerh yazarak şahlar meclisinde bütün âlimlerin huzurunda Şâhruh'a takdim eder.²⁴ Bunun üzerine Şâhruh'un beğenisini kazanan Abdurrezzâk-i Semerkandî onun himâyesine girer. Şâhruh'un vefatından sonra ise Abdurrezzâk-i Semerkandî onun dördüncü halefi Sultan Ebû Sa'îd b. Muhammed b. Mîrânşah tarafından Herat'ta Şâhruh hankahına şeyh tayin edilir. Hayatının sonuna kadar bu işle uğraşan Abdurrezzâk-i Semerkandî 887hş./1482 yılında Herat'ta vefat eder.²⁵

Abdurrezzâk-i Semerkandî meşhur ve ölümsüz eseri *Matla'u's-sa'deyn ve Mecma'u'l-Bahreyn*'i 880hş./1475 yılında iki cilt olarak tamamlar. Eserin birinci cildinde; Ebû Sa'îd Bahadır'ın doğumundan 704hş./1304, Timur'un ölümüne 807hş./1404, Sultan Halil'in Semerkant'ta tahta çıkışına kadar gelişen olaylara, ikinci cildinde Şâhruh'un saltanatının başlangıç yıllarından 807hş./1404 Sultan Ebû Sa'îd saltanatının son dönemlerine 873hş./1463 kadar tarihi gelişmelere yer verilir. Bundan sonraki kısımlarda yazar, Ebû Sa'îd'in ölümünden sonraki olayları, Sultan Hüseyin Baykara'nın tahta çıkışına kadar izleyerek anlatır.

Eserin birinci cildinin sonundaki ilk kısımlar Şerefuddîn Alî-i Yezdî'nin *Zafernâme*'sinden ve Hâfız-i Ebrû'nun cihan tarihinin üçüncü ve dördüncü ciltlerinin bir özetinden ibarettir. Bu özelliği sebebi ile de yazmaları fazla olan bu eser, bu iki esere olan ilgin azalmasına neden olur.

Şerefuddîn Alî-i Yezdî ve Hâfız-i Ebrû gibi yazarların kaleminden çıkan güvenilir kaynaklar, Timurlular sarayının resmî belgeleri, çeşitli konulardaki dokümanlar ve yazarının kendi gözlemlerine dayanan bu eser Timurlular dönemi konusunda birinci dereceden kaynak olma özelliğine sahiptir. Eser, Muhammed-i Şefî tashihi ile 1946 ve 1949 yıllarında Lahor'da yayımlanır.

Timurlular döneminin sonlarına doğru Timur'un oğlu Ömer Bahadır'ın torunu olan Hüseyin Baykara 1470/1471 yıllarında Herat'ı ele geçirir. Bu dönemde, ünlü âlim, emir ve şair Ali Şir Nevaî himayesinde İran tarih yazarlığı için yegâne bilgi kaynağı hâline gelen iki büyük genel tarih eseri yazılır. Bu iki eser; Mîrhând adı ile bilinen Muhammed b. Hândşâh b. Şah Kemâluddîn-i Mahmûd-i Belhi'nin yedi ciltten oluşan *Ravzatu's-Safâ fi Sîretî'l-Enbiyâ ve'l-mulûk ve'l-Hulefâ* adlı eseri ve Mîrhând'ın torunu Hândmîr olarak bilinen Gıyâsuddîn b. Humâmuddîn-i Huseynî'nin *Habîbû's-siyer fi Ahbâri Efrâdi'l-Beşer* adlı eseridir.

Mîrhând ünlü eseri *Ravzatu's-Safâ*'yı Ali Şir Nevâî adına kaleme alır. Eserinde, İslamiyetin ortaya çıkışından Sultan Hüseyin Baykara dönemine kadar Timurlular devri ile ilgili tarihi gelişmelere yer verir. Sultan Hüseyin Baykara ve ondan sonra yönetime gelen çocukları dönemlerindeki olayları içeren bölümler, yazarın ağır hastalığa yakalanarak ölmesi sonucu yarım kalınca yedi cilt halinde tasarlanan eserin yedinci cildini, ölümünden sonra 929hş./1522 yılına kadar yaşanan gelişmeleri kapsayacak şekilde torunu Hândmîr tamamlar.²⁶ Arapça ve Farsça çeşitli kaynaklardan yararlanarak yazılmış olan yedi ciltlik bu eserin birinci cildinde yaratılıştan başlayarak peygamberler, önemli şahsiyetler, Hz. Muhammed öncesi İran tarihi ve İran hükümdarlarından, ikinci cildinde Hz. Muhammed'in hayatı, dört halife ve savaşlarından, üçüncü cildinde on iki imamın hayatı, Emeviler ve Abbasîler dönemindeki gelişmelerden, dördüncü cildinde Timur'un fetihlerine başladığı döneme kadar İslâm sonrası İran tarihinden, beşinci cildinde Moğol Sultanlarından, altıncı cildinde Timur ve yerine geçen sultanlar dönemlerindeki gelişmelerden ve yedinci cildinde Sultan Hüseyin Baykara döneminden bahsedilir.

Eser, 1263hş./1846 ve 1271hş./1854 yıllarında Bombay'da yedi cilt halinde basılır. Aynı şekilde eserin on ciltlik bir baskısı 1274hş./1857 yılında yine Tahran'da yapılır. Eserin, Abbâs-i Pervîz tarafından hazırlanan neşri

1338hş. yılında Tahran'da basılır. Eser, Abbâs-i Zeryâb tarafından özetlenerek iki cilt halinde 1373hş. yılında Tahran'da yayımlanır.

Timurlular son dönemi önemli tarihçilerinden olan Hândmîr'in eseri *Habîbû's-siyer* Gıyâsuddîn Muhammed b. Yûsuf-i Hüseyinî adına 927hş./1521 yılının başlarında Herat'ta yazılmaya başlanır. Ancak aynı sene Herat, Özbek Abdullah Han'ın galibiyeti ile büyük yaralar alır. Bunun üzerine yazar eserini yazmaya bir süre ara verir. Daha sonra Hândmîr eserini Herat valisi Durmuş Han'ın veziri Hâce Habîbullâh-i Sâvecî adına 930hş./1524 yılında tamamlar.²⁷

Genel bir dünya tarihi olan eser; Giriş, Kırk Fasil ve Hâtime bölümlerinden oluşur. Tarihi olayları yaratılıştan başlayarak Şah İsmail'in ölümüne kadar ele alan yazar, dedesi Mîrhând'ın *Ravzatu's-Safâ* adlı eserinde bahsettiği bazı konulara da eserinde yer verir. Yazarın yaşadığı dönemlerde meydana gelen olayların bir kısmına bizzat katılması ve bazılarında da tanık olması nedeni ile yazıldığı dönemin tarihi açısından eser önemli bir kaynak olarak nitelenebilir.

Üç ciltten oluşan eserin içeriğini; Peygamberler, İlk Müslüman Arap ve Fars sultanları, dört halife, on iki imam, Emevîler, Abbâsîler, Türkistan Hanları, Cengiz Han ve evlatları, Mısır Memlûkleri ve diğer hanedanlar, Timur ve diğer sultanlar ve Şah İsmail Safevî oluşturur.

Eserde konular kronolojik olarak değil de devletler sırasına göre ele alınır ve her devrin sonunda o dönemin vezirleri ve diğer devlet adamları, bilginler ve önemli şahsiyetleri hakkında geniş bilgi verilir. Bu tarz İran tarih yazıcılığı açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Daha sonra gelen Safevî tarih yazıcıları da bu tarzı takip eder.

Timurlular dönemi tarih yazıcılığında üslûp açısından dikkati çeken önemli gelişmeler de yaşanır. Bu dönem yazarlarının daha özgür olmaları, kendi dönemlerindeki dile etkilerini daha hızlı hale getirir. Hızla değişen dilsel özellikler bu dönemde daha önce Farsça üzerinde etkili olan özellikler ve yazarların daha önceki yüzyıllarda sahip oldukları üslûptan uzaklaşmasını ve yazarların kendi dönemlerinde değişim gösteren dile daha yakınlaşmalarını sağlar.²⁸

Timurlular dönemi yazarları arasında daha çok risale yazarları dikkati çeker. Bu yazarlar risale yazımında eski üslûbu muhafaza eder ve çok zor ve edebi sanatlar ile donatılmış yazıları beğenirler. Bunlar dışındaki diğer yazarlar nesr-i mürsele ilgi gösterirler. Bu dönem tarihi metinlerinde görülen

süslü ve sanatlı yazılar, daha ziyade saray kâtiplerinin âdeti olmakla birlikte, bu tür kitapların dibaceleri abartılı bir dil ile yazılır. Ancak, yazarlar dibacelerini tamamladıktan sonra sade nesir ile eserlerini yazmaya devam ederler. IX./XV. yüzyılda zaman ilerledikçe eserlerde hem sadelik, hem de dildeki değişim daha iyi gözlemlenebilir.

Timurlular döneminde gözden kaçmayan bir diğer özellik, özellikle bu dönem tarihî metinlerinde gözlemlenen bir grup Türkçe, Moğolca ve Çağatayca kelime, terkip ve deyimlerin dile girişidir. Aynı şekilde bu dönem tarih yazarları eserlerinde Farsça karşılığı bulunan kelimeler yerine Arapça kelimeleri tercih edip, birkaç kelime ile anlatılabilecek konuları ıtnap sanatından yararlanarak uzun ve gereksiz cümleler ile ifade ederler. Bu dönem tarih yazarlarından bir kısmı bu uzun söylemleri için sınır tanımaz, anlamdan çok şekle önem vererek konunun anlam ve değerini bu anlatımlarla yok ederler.²⁹

Bu dönem tarihi eserlerinde olan bu uzun uzadıya anlatım, bu dönem bütün kitap ve eserlerinde yaygın olmaz. Örneğin bu dönem bilimsel kitaplarında, her ne kadar onların da dil kusurları var idiye de bu tür ibareler görülmez.

Sonuç

İran tarih yazıcılığı gelişim süreci dikkate alındığında İslamiyet öncesi dönemde herhangi bir yazılı kaynağa rastlanılmazken, çeşitli aşamalar kaydedip, gelişim gösterdiği tarih olarak Moğollar dönemi başlangıcı gösterilmektedir. Bu sürecin İslam sonrası tarihinde ise göze çarpan en önemli özelliğin eserlerin yabancı dilde, özellikle Arap dilinde yazılmış kaynaklara dayanması olmaktadır.

Özellikle İran tarih yazıcılığında Farsça kaynaklarının hem içerik hem de üslûp anlamında Arap dili hâkimiyetinden kurtularak kendi gidişatını belirlemesi Moğol ve İlhanlı egemenliği dönemine rastlayan yüzyıllar olarak belirtilmektedir. IX./XV. yy. ise tarih yazıcılığında yeni bir geleneğin ortaya çıktığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Ortaya çıkan bu geleneğin, edebî bir tür olarak İran tarih yazıcılığı faaliyetlerinde önemli bir katkı sağladığı açıktır.

KAYNAKÇA

Âjend, Yakûb, Târihnigârî-yi İnan (Der Dovre-i Mogol), *Dâniş-nâme-i Cihân-i İslâm*, c.6, Tahrân 1380hş.

Bahâr, Muhammed Taki, *Sebk Şinâsi*, c.3, İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran 1389 hş.

Demir, Mustafa, “İnan Tarihciliğinin Gelişimi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Ekim 2001, sayı:134.

Fesâi, Mensûr Restegâr, *Envâ’i Nesr-i Farsî*, Tahran 1380 hş.

Meisami, Julie Scott, *Persian Historiography To the End of the Twelfth Century*, Edinburg 1999.

Örs, Derya, “*Târih-i Olcaytu*”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları ABD Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Ankara 1992.

Râzpuş, Şehnâz, Târihnigârî-yi İnan (Der Dovre-i Tîmûriyân ve Turkmânân), *Dâniş-nâme-i Cihân-i İslâm*, c.6, Tahrân 1380 hş.

Safâ, Zebîhullâh, *Genc u Gencîne*, İntişârât-i Kaúnûs, Tahran 1372 hş.

-----, *Târih-i Edebîyât der İrân*, c.4, 2.bs, Tahran 1363hş.

Spuler, Bertold, “Tekvîn-i Târihnigârî-yi İnan”, *Târihnigârî Der İnan*, çev. Ya’kûb Âjend, Tahran 1380 hş.

Şâmî, Nizâmuddîn, *Zafernâme*, çev. Necati Lugal, TTK Basımevi, Ankara 1987.

Şeşen, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998.

Tacü’s-Selmânî, *Tarihnâme*, çev. İsmail Aka, TTK Basımevi, Ankara 1999.

Tauer, Felix, “Timurlular Devrinde Tarihcilik”, çev. A. Ateş, *TTK Belleten*, sayı XXIX/113, Ankara 1965.

Woods, John, “Târihnegârî-yi Dovre-i Tîmûri” *Târihnegârî Der İnan*, çev. Ya’kûb Âjend, Tahran 1380 hş.

Yıldırım, Nimet, *Fars Edebiyatında Kaynaklar*, Erzurum 2011.

- ¹ Bertold Spuler, “Tekvîn-i Târihnegârî-yi İran”, *Târihnegârî Der İran*, çev. Yakûb Âjend, Tahran 1380 hş., s.9-18; Mustafa Demir, “İran Tarihçiliğinin Gelişimi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Ekim 2001, sayı:134, s.167.
- ² Nimet Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynaklar*, Erzurum 2011, s.111-189.
- ³ Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s.55.
- ⁴ Julie Scott Meisami, *Persian Historiography To the End of the Twelfth Century*, Edinburg 1999, s.66-108; Ramazan Şeşen, a.g.e, s.80-81; Nimet Yıldırım, a.g.e., s. 130-131.
- ⁵ Yakûb Âjend, Târihnegârî-yi İran (Der Dovre-i Mogol), *Dâniş-nâme-i Cihân-i İslâm*, Tahran 1380, c.6, s.145-146; Bertold Spuler, a.g.m., s.16.
- ⁶ Derya Örs, “*Târih-i Olcaytu*”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları ABD Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Ankara 1992, s.7-27.
- ⁷ Şehnâz Râzpuş, Târihnegârî-yi İran (Der Dovre-i Tîmûriyân ve Turkmânân), *Dâniş-nâme-i Cihân-i İslâm*, Tahran 1380, c.6, s.146-148.
- ⁸ Felix Tauer, “Timurlular Devrinde Tarihçilik”, TTK Belleten, XXIX/113, s.49-50.
- ⁹ Zebîhullâh-i Safâ, *Târih-i Edebîyât der İrân*, 2.bs, Tahran 1363, c.4, s.471-472.
- ¹⁰ Felix Tauer, a.g.m., s.50; Tacü’s-Selmânî, *Tarihname*, çev. İsmail Aka, TTK Basımevi, Ankara 1999, s.3-8.
- ¹¹ Şehnâz Râzpuş, a.g.m., s.146, John Woods, “Târihnegârî-yi Dovre-i Tîmûri” *Târihnegârî Der İran*, çev. Yakûb Âjend, Tahran 1380 hş., s.115-152.
- ¹² Zebîhullâh-i Safâ, a.g.e., s.476-480, Zebîhullâh-i Safâ, *Genc u Gencîne*, Tahran 1372, s. 381-384.
- ¹³ Felix Tauer, a.g.m., s. 52.
- ¹⁴ Nizâmuddîn-i Şâmî, *Zafernâme*, çev. Necati Lugal, TTK Basımevi, Ankara 1987.
- ¹⁵ Tacü’s-Selmânî, *Tarihname*, çev. İsmail Aka, TTK Basımevi, Ankara 1999.
- ¹⁶ Muhammed Taki Bahâr, *Sebk Şinâsi*, Tahran 1389, c.3, s. 205; John Woods, a.g.m., s.138-143.
- ¹⁷ Felix Tauer, a.g.m., s.53.
- ¹⁸ Felix Tauer, a.g.m., s.55.
- ¹⁹ John Woods, a.g.m., s.127-134.
- ²⁰ Zebîhullâh-i Safâ, *Târih-i Edebîyât der İrân*, 2.bs, Tahran 1363, c.4, s.481-482.
- ²¹ John Woods, a.g.m., s.143-152.
- ²² John Woods, a.g.m. s.145.
- ²³ Zebîhullâh-i Safâ, *Târih-i Edebîyât der İrân.*, s.486.
- ²⁴ Aynı eser, s.511.
- ²⁵ Aynı eser, s.513.
- ²⁶ Aynı eser, s.522.
- ²⁷ Aynı eser, s.544.
- ²⁸ Mensûr Restegâr Fesâi, *Envâ’i Nesr-i Farsî*, Tahran 1380, s.497-498.
- ²⁹ Zebîhullâh-i Safâ, a.g.e., s.364-369.